

NÉHÁNY GONDOLAT A TÖRTÉNETI TELEPÜLÉSFÖLDRAJZI VIZSGÁLATOKHOZ

LENNER TIBOR

SOME REMARKS TO THE HISTORICAL URBAN MORPHOLOGY EXAMINATIONS

Today's morphological image, life possibilities and the historical distribution of their societies cannot be understood without the research of their development through history. It is historical geography that deals with the examination of geographical spaces depicted in different periods of history. In the present study, the authors are seeking the answers to three of the questions arisen during the examination of settlements' historical geography:

- 1. Where is the place of settlement history in the research of historical geography?*
- 2. What is the task and method of the historical geography of settlements?*
- 3. In what aspects can a typology be attempted to be set up regarding the development of the examined Transdanubian towns through history?*

Historical geography examines the changes of settlements through time in two ways. It either discusses the spatial manifestations of a given historical period (cross-sectional examination), or it focuses on the spatial consequences of a development process (process examination). Within historical geography, the historical geography of settlements deals with the history of towns. The starting point is that every town is a unique location having its own values. These may be emotional, cultural or historical values. Urban spaces adhering to one another through time give the structure to the settlement. For this reason, geographer researching urban history regards ground plan research and the examination of settlement structures as being of utmost significance. The image of settlement morphology, along with that of spatial distribution according to functions, truly reflects the type of a settlement and includes the elements of not only its formation in the past but also its potential development in the future. Thus, the historical geography of settlements seeks the answer to two questions:

How did settlements' functions change through the past centuries?

What are the historical roots of a settlement structure?

Historical geography of settlements is an empiric science. Its methods are reductive, which means that it deducts a settlement's earlier states from today's settlement image, in a manner simplifying from the internal structure of a settlement. It also assigns the changes of formal elements and the social structure to the changes of the ground plan in the order of chronology.

In Chapter 3 of the study, an attempt is made to group Transdanubian towns according to their ground plans. The authors all agree that the smaller the size of a town is the more obvious it is whether its ground plan can be classify either into the group of planned (regular) towns or into that of naturally grown ones (with a street network of irregular arrangement).

BEVEZETÉS

Az NYME TTK Társadalomföldrajz Tanszékén egy 2001-2004 között tartó OTKA kutatás keretében került felmérésre 81 magyar város településmorfológiai-városföldrajzi sajátossága. A kutatások arra az elméletre és metodikára épültek, hogy a települések funkcionális morfológiája alapvetően a beépítés, a népesség elhelyezkedése és struktúrája, valamint a különböző központi és helyi funkciók településen belüli elhelyezkedésétől függ és alakul ki. A vizsgálat eredményeit Csapó Tamás foglalta össze a magyar városok településmorfológiáját bemutató könyvében (*CSAPÓ T. 2005A*). Tíz év elteltével a dunántúli megyei jogú városok esetében a kutatás megismétlésére került sor ugyanazzal a módszerrel: a beépítés és a terület felhasználás helyszíni felmérésével. Az így kapott eredmények nemcsak egy adott időpillanatban mutatják a vizsgált városok településmorfológiáját, hanem alkalmasak arra is, hogy elemzésre kerüljenek az ezredforduló óta eltelt évtized folyamatai és változásai is. A folyamat láttatása pedig azért fontos, mert a települések változása a mai képükben összegződik. Ezért – kibővítve a tíz éves időkeretet – indokoltnak látszik, hogy a városok fejlődésének elemzését történeti távlatokba helyezzük és ez a fejlődéstörténeti vázlat vezesse be a vizsgált városok funkcionális morfológiai szintézisét.

Jelen tanulmányban a településföldrajzi vizsgálatok történeti földrajzi megalapozásakor felmerülő kérdések közül háromra keressük a választ.

- Hol a helye a történeti földrajzi kutatásokban a várostörténetnek?
- Mi a történeti településföldrajz feladata és módszere?
- Milyen szempontok alapján kísérelhető meg típusalkotás a vizsgált dunántúli városok történeti fejlődésében?

TÖRTÉNETI FÖLDRAJZ: FÓKUSZBAN A TÉR FORMÁLÓDÁSÁNAK A GENEZISE

A földrajz feladata a természeti és társadalmi folyamatok hatására illetve azok kölcsönhatására kialakult térbeli elrendeződések törvényszerűségeinek feltárása. Ha az együttes változásokat nemcsak a földrajzi térben, hanem a történelmi időben is elemezzük, már fejlődésfolyamatot vizsgálunk, amellyel rávilágíthatunk a Föld felszínén tapasztalt különböző területi jelenségek és folyamatok közötti összefüggések történelmi gyökereire. A történeti földrajz ilyen módon az elmúlt korok leíróföldrajza, ahol a leírás nem a jelenségek, mozgásfolyamatok egyszerű számbavételét jelenti, hanem az összefüggések megkeresését és a múlttal kapcsolatos szintézisalkotást (*FRISNYÁK S. 2002*). Ennek az önálló diszciplínának tehát – a földrajztudomány sarkalatos sajátosságából fakadóan – térbeli és időbeli keretei vannak. Arról van szó, hogy ami ugyanabban a térben történik, de eltérő időben, az időbeni összefüggések miatt nem ugyanaz (*TÓTH J. 2012*). A térbeli keret a helyekből (lokalitásokból) összeálló földrajzi környe-

zet, ahol a globális-lokális kölcsönhatások mozaikosan, hálózat-szerűen, vagy rendszerbe szerveződve érvényesülnek. A terepi vizsgálat tárgyától függ, hogy a helyek összessége, vagy az összes helyből egyes helyek bírnak-e kiemelkedő jelentőséggel számunkra (MÉSZÁROS R. ET AL. 2010). Az időbeli keret pedig ennek a földrajzi környezetnek a változását jelenti. A történeti földrajz szempontjából az időbeli változásokat kétféle módon analizálhatjuk. Vagy egy adott történelmi időszak térbeli megnyilvánulásait magyarázzuk (keresztmetszet-vizsgálat), vagy pedig egy fejlődési folyamat térbeli konzekvenciáira figyelünk (folyamat-vizsgálat).

Az elmondottak alapján a történeti földrajz tehát nem más, mint egyes földrajzi tereteknek a vizsgálata és ábrázolása különböző történelmi periódusokban (KOENIG, J. 2007). Ennek a geográfiai diszciplínának három ágát különböztethetjük meg:

- A történeti természetföldrajz a kultúrtáj kialakulásával és változásával foglalkozik az ember megjelenésétől a napjainkig. Munkájával az ember humanizálta a természeti környezetét, miközben a társadalom és a környezet lokális jellegű kapcsolata globálissá növekedett.
- A történeti politikai földrajz, ami csaknem mindig jelen van a történeti földrajzi vizsgálatokban, mivel a politikai jellegű folyamatokat és térkategóriákat kutat. Meghatározó vizsgálati köre az államtér, valamint a határok változása (RÉTVÁRI L. 2011).
- A történeti településföldrajz a kultúrtáj történetileg kialakult térelemének tekinti a települést, mint helyet. A hely a földrajzi térnek az a része, amit emberek és tárgyak foglalnak el. Minden hely értéket hordoz, tehát minden település egyedi hely. Az egyediség a helyet emocionális, kulturális, történelmi jelentéstartalommal ruházza fel. Az időben egymásra rakódó helyek pedig strukturálják a földrajzi teret. Ezért a várostörténetet kutató geográfusok kiemelkedő jelentőséget tulajdonítanak az alaprajzkutatásnak és a településszerkezet vizsgálatának.

Itt jegyezzük meg azt, hogy a térbeli differenciák kutatásával a történettudomány is foglalkozik. Az alapvetően az idő dimenziót a vizsgálatának középpontjába állító történész ugyanis szükségképpen szembesül a tér eltérő térségeinek jellegzetességeivel. A várostörténet az alaprajzkutatást azonban csak a történettudomány segédtudománya-ként értelmezi. Az alaprajzot vizsgáló történész feladata pedig az, hogy a feltárt írásos emlékeket a történeti-topográfiai elemző módszer segítségével egészítse ki. Ennek a módszernek a lényege az, hogy az alaprajz egészének az analízisét az egyes topográfiai elemek vizsgálata előzi meg. Ezt követi a vizsgált településnek más alaprajzokkal való összehasonlítása, majd az összehasonlítás alapján törvényszerűségek kimutatása és típusalkotás (GRANASZTÓI GY. 1964). A kérdés ezek után az, hogy a településekhez rendszerszemlélettel közelítő település-földrajzosok a múltbeli állapotok rekonstrukciójakor milyen módszereket alkalmaznak, problémafelvetésük mennyiben különbözik a történészekétől a releváns tényezők kutatásában?

A TÖRTÉNETI TELEPÜLÉSFÖLDRAJZ TELEPÜLÉSKÉPE

A kérdés megválaszolásához a magyar geográfiában elsőként Mendöl Tibor és Wallner Ernő munkásságáig kell visszatekintenünk (JANKÓ F. 2005). Mendöl Tibor az „Általános településföldrajz” című egyetemi tankönyvében úgy fogalmazott, hogy „a magyarországi városalaprajz fejlődés meglehetősen kevésbé kutatott terület még” (MENDÖL T. 1963. 359. o.). Bár ezt a mondatot ötven éve vetette papírra, kijelentésének ma is van igazságtartalma. Témánk szempontjából az elmúlt fél évszázadban a hazai településföldrajzban elsősorban a Kárpát-medencére, azon belül Magyarországra és a régiókra koncentráló monográfiák születtek (BULLA B. – MENDÖL T. 1947; TÓTH J. 1988; FRISNYÁK S. 1990, 1996; BELUSZKY P. 1999). Ezekben közös az a mendöli megállapítás, hogy a települések arculati jegyei elsősorban a település kialakulásának kezdeti időszakában mutatnak igen komoly kapcsolatot a természeti környezettel, amibe betelepül az ember, létrehozva a települést, alkalmazkodva a természeti környezet adottságaihoz (GYENIZSE P. – LOVÁSZ GY. – TÓTH J. 2011). Ugyanakkor kezdettől fogva létezik az előbbit kiegészítő másik, a települések egyedi vizsgálatára koncentráló kutatási vonulat is. Ezeknek a kutatásoknak a kiindulási pontja a településföldrajznak az a megállapítása, hogy a települések alaprajza hűen tükrözi a történeti fejlődésüket. Wallner Ernő ezt a következőképpen fogalmazta meg a Paks településképéről írt tanulmányában: „A településmorfológiai kép, kiegészítve a funkciók szerinti térbeli tagolódás képével, híven tükrözi a település jellegét, és magában foglalja nemcsak múltbeli kialakulásának, hanem lebetséges jövő fejlődésének elemeit” (WALLNER E. 1958. 3. o.). E szellemben születtek publikációk Paksról, Dunaföldvárról, Alsóórsről (WALLNER E. 1958, 1961, 1970), az átalakuló alföldi városokról (BECSEI J. 2007), a kistáplói városokról (LENNER T. 2008) és a Dunántúl egyes megyeszékhelyeiről (KOCISIS ZS. 1997), de ide sorolhatók a közelmúltban Kőszegről (NÉMETH S. 2002) és Szombathelyről megjelent (CSAPÓ T. – KOCISIS ZS. 2006) monográfiák is. Becsei József – akinek munkássága az 1970-es évek végétől nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a városföldrajzi kutatások visszanyerjék a súlyukat a hazai településföldrajzban – a funkcionális morfológiai kutatásoknál a történeti szempont érvényesítését azzal indokolta, hogy a települések arculatának mai állapota egymásra épül, egymással szerves egységet alkot, és az azt kiegészítő, bővítő elemek hosszabb fejlődés eredményei. Ezért megértésük csak a települések történetének megismerésével lehetséges. Egyszerre tehát több tudomány eredményeit kell összegyűjteni és szintetizálni. Ezek között van a helytörténet, a gazdaságtörténet, a néprajz, az építészet, és a természetföldrajz. A felsorolt területek eredményeit időben is és tárgyban is széles skálán kell elemezni. Így áll össze az adott településre vonatkoztatott fejlődési kép (BECSEI J. 1984). A települések arculatát meghatározó horizontális zártság ugyanis függ a városok létrejöttétől és történeti fejlődésétől. A beépítések vertikális tagozódását pedig – a rendelkezésre álló beépíthető területek nagysága és az építőanyag mibenlétén túl – nagyban befolyásolja a városok időről-időre változó szerepköre is (CSAPÓ T. 2005).

Ezek feltárása révén birtokába jutunk azoknak a hajtóerőknek és tényezőknél, amelyek a település fejlődését mozgatták. Hasonló következtetésre jut Norman J.G.

Pounds is az Európa történeti földrajza című monográfiájában, amikor úgy vélekedik, hogy az emberi település a humán földrajz lényegi eleme. Az emberek településeken élnek, s ezek nagysága és alaprajza az adott társadalom szervezetét és gazdasági tevékenységét is tükrözi (POUNDS, N.J.G. 2003).

A településmorfológiai kutatások történeti megalapozásakor tehát két kérdést kell vizsgálni:

- Hogyan változtak a település funkciói az évszázadok során?
- Melyek a településszerkezet történeti gyökerei?

A történeti településföldrajz tehát a településképet a fejlődési folyamatok térbeli konzekvenciájaként rajzolja meg (folyamatelemzés). Az alaprajz kronológiai változásának leírásával a bemutatott települések expanzióját vagy regresszióját tárja fel. Értelmezi a településtér keletkezési folyamatát, genetikáját, a térbeli elrendeződés elveit, a település formai elemeinek történetiségét, az átalakulási folyamatok társadalmi, funkcionális, formai vetületeit, az azokra ható külső és belső innovációs hatásokat. Hangsúlyozzuk ugyanakkor, hogy a fejlődési folyamatok térbeli konzekvenciájának magyarázata nem választható el élesen az egy-egy időszak térszerkezetének sajátosságaira összpontosító keresztmetszet típusú térelemzéstől (BERÉNYI I. 2003). A térfolyamatok leírásában, elemzésében vizsgálódásunk még statikus, de ha figyelembe vesszük a teret alakító gazdasági, társadalmi, politikai tényezőket és ezek átalakulását is, a magyarázat dinamikussá válik. Itt utalunk arra is, hogy a települések belső térszerkezetének történeti kutatása különbözik a szociálgeográfia felfogásától. Ugyan utóbbi is a településtér egészében vizsgálódik, de számára az a fő kérdés, hogy mely csoportok a változás hordozói, és a változások milyen konzekvenciákkal, konfliktusokkal járnak.

A történeti településföldrajz szemlélete empirikus, módszerei reduktívak. Ez azt jelenti, hogy a mai településképből, a települések belső szerkezetéből egyszerűsítő módon következtet a korábbi állapotokra. Az alaprajz időrendi átalakulásához hozzárendeli a formai elemek és a társadalmi szerkezet változását is. A genetikai vizsgálódás történhet retrospektív, retrogresszív és komparatív módon. A retrospektív módszer időben visszatekintve ad magyarázatot arra, hogy a településszerkezetnek mely elemei hagyományozódtak át a múltból a jelenre. A retrogresszív elemzéssel egy régebbi stádiumba lépünk vissza, amikor az alaprajzot a történelmi múltnak egy konkrét korszakában rekonstruáljuk. A komparatív (összehasonlító) módszer arra alkalmas, hogy egy forrásanyaggal bőségesen dokumentált és ezáltal a településtérben értelmezhető folyamatot, mint analóg példát összevevünk kevésbé vagy egyáltalán nem dokumentált másik településtörténettel (ILYÉS Z. 2001). Ez tipizálást is jelent egyben, hiszen abból a feltevésből indulunk ki, hogy bizonyos korokban a települések formai elemei hasonló térbeli elrendeződést mutatnak. A fentiekből következik, hogy a történeti településföldrajz speciális forrásanyaggal dolgozik. Ebbe a körbe tartoznak – a teljesség igénye nélkül – a levéltári (primer) források, a korabeli földrajzi leírások, kéziratos és nyomtatott térképek, légi fotók, a régi rajzok és képes levelezőlapok alapján terepbejárás során azonosítható műemléképületek, az utcanevek, valamint a helytörténeti (szekunder) szakirodalom (DOBÁNY Z. 2012).

NÖVEKEDÉS ÉS ALAPRAJZI MEGFORMÁLTSÁG: A TELEPÜLÉS TÖRTÉNETISÉGE A DUNÁNTÚLI VÁROSOKNÁL

A városok alaprajzát két szempontból vizsgálhatjuk: egyrészt az alaprajzi elemek szemügyre vételével morfológiai oldalról, másrészt genetikai oldalról, azaz a városok keletkezése alapján. A kettő közül az utóbbi szempont élvez előnyt azért, mert egy város kialakulásának ez az alapja. A városok történetileg meghatározott arculatának feltárását célszerű a városmaggal kezdeni (SCHWARZ, G. 1966). Alaprajzuk formálódásából két csoport képezhető: a természetesen nőtt városok és az alapított városok csoportja. Ebből a megfontolásból a vizsgált dunántúli városok kialakulásánál az első kérdés, amire válaszolni kell, a római eredet, alapítás kérdése. A történettudomány álláspontja szerint a római kontinuitásban három fokozat különböztethető meg (GYÓRFFY GY. 1987-1998): a társadalom-, a település és a romkontinuitás. A római kultúra megszűnése után Pannónia egyetlen városában sem mutatható ki a romanizált lakosság továbbélése. Településkontinuitás, azaz római alaprajzi elemek funkcionális beépülése a későbbi korok településszerkezetébe Pécs és Szombathely esetében említhető. Pécssett Sopianae a mai belváros DNY-i részén nyomozható, a temetője ettől északra települt. A Dóm-tér területén állt egykori ókeresztény templomok helyére épített püspöki palota a középkori Pécs legjelentősebb centruma lett. A 9. században még használt ókeresztény eredetű templomokat figyelembe vették az 1009-ben alapított püspökség épületeinek az elhelyezésénél is (GYENZSE P. 2009). Szombathelyen a késő római helytartói palota romjai váltak a középkori városmag kiépülésének elemeivé, míg az egykori fórumot a mai székesegyház közelében feltételezhetjük. Egyenes vonalú utcáik főleg a városból kivezető utak nyomvonalában éltek tovább a középkorban (FEISZT GY. 2002). Győr és Sopron esetében romkontinuitásról beszélhetünk. Győrben a római tábor és a körülötte települt polgárváros a Kr. u. 4. században pusztult el. Az utóbbi évek műszaki jellegű településtudományi kutatásai bebizonyították, hogy Győr belvárosának derékszögű utcarendszere nem vezethető vissza a római eredetig. A település domborzata és településszerkezete közötti összefüggés elemzése azt mutatja, hogy a római utak és a mai beépítési vonalak koordinátái és azok szintkülönbségei lényegesen eltérnek egymástól (FÁTAY T. 2011). A Káptalandomb korábban 5,5 méterrel, míg a kereskedő és polgárváros 2,65 méterrel volt alacsonyabban a mai terepszintnél. A római kori derékszögű hálós utcaszerkezet pedig kb. 25 fokot zárt be a mai derékszögű utcaszerkezettel. A szögeltérés oka – a medervándorlásra alapozott vizsgálatok szerint – az, hogy a rómaiak az akkori Mosoni-Duna vonalához igazították a derékszögű utcarendszerüket. Így a káptalandombi római táborból a folyót kísérő magasparton Brigetioaba induló limes-út iránya határozhatta meg a római kori településszerkezetet (SOMEAI A. 2001). Sopronnál a római korú városról nincsenek vázlatok, még használható leírás sem áll rendelkezésre. Csak annyit állapíthatunk meg, hogy a régi római város nagyjából ott volt, ahol a mai belváros, de alaprajzát és kiterjedését nem ismerjük, nincs kontinuitás az egykori és későbbi, középkori város között (CSAPÓ T. 2005/B).

A természetesen nőtt városoknak is több csoportja van. Szabálytalan alaprajzuk létrejöhet besűrűsődéssel és kifelé történő terjeszkedéssel. A vizsgált dunántúli városok ez utóbbiak közé tartoznak. A kifelé terjeszkedés lehet lineáris és gyűrű formájú. A lineárisan növekvő városok általában városban szegény vidéken nőtték faluból várossá, mint Zalaegerszeg és Kaposvár. Zalaegerszeg korai településterülete a Vizslapatak, Zala-folyó és Válicka-patak által három oldalról – nyugatról, északról és keletről – közrefogott vízenyős térségből kiemelkedő hát északi végében jött létre. Ott, ahol jó átkelési lehetőség adódott a Zala-folyón. A későbbi mezőváros szerkezetének gerincét már az észak-déli és az azt kelet-nyugati irányban keresztező országutak alakították ki nagyjából L alakban. A két út torkolatának közelében felépülő középkori vár körül alakult ki a korabeli településmag. Mivel a vár egyetlen kijárata D-i irányba vezetett, a település egyik fő tengelyévé a hát csapásirányát követő út vált (LENNER T. 2011). Kaposvár szalagtelkes faluból, dűlőutak mentén nőtt, azok közeit kitöltő város. Régi településmaga a Füredi- és a Zaranyi-patak között délre nyúló földnyelv-magaslaton alakult ki. A Kapostól É-ra fejlődő várost délről és délnyugatról a folyó mocsara védte, de egyúttal korlátok közé is szorította. A város a terjeszkedése során átlépte a folyót, és a Zselic irányába is megindult a település fejlődése a 19. században (LENNER T. – CSAPÓ T. 2012). A nem lineárisan, hanem gyűrűszerűen növekvő városalaprajzra példa Veszprém. A kanyarulataival mélyen bevágódó Séd keskeny platóján épült fel a vár, ideálisan védhető magaslaton. A Várhegy hosszanti irányára települtek a várat gyűrűszerűen körülvevő későbbi váralja települések. A kora középkori belvárosban sok a szűk, meredek és kissé töredezett vonalvezetésű utca. Veszprém tehát a természetesen nőtt városok csoportjába sorolható, korai alaprajza szabálytalan elrendeződésű. Ez az utcahálózat később fokozatos és hosszantartó növekedés eredményeként kifelé történő terjeszkedéssel bővült úgy, hogy körülötte összenőttek a váralja települések (CSAPÓ T. – LENNER T. 2012).

ÖSSZEGRZÉS

Tanulmányunkban célul tűztük ki a funkcionális morfológiai vizsgálatok történeti földrajzi megalapozásának indoklását. A történeti földrajz részének tekintjük a történeti településföldrajzot, ami a városalaprajzok kialakulásával, a tér múltbeli megformálásában résztvevő szereplőkkel és a régi településszerkezet rekonstrukciójával foglalkozik. Az alaprajzi megformáltság a kezdeti időszakban a természeti környezettel mutat szoros kapcsolatot, később a városi funkciók és a helyi lakosság társadalmi-gazdasági igényei is alakítják azt. Véleményünk szerint minél kisebb méretű egy város, annál egyértelműbben be lehet sorolni az alaprajzát a tervszerű (szabályos), vagy a természetesen nőtt (szabálytalan elrendeződésű utcahálózattal rendelkező) városok közé. Tanulmányunk harmadik fejezetében kísérletet tettünk a vizsgáltba bevont dunántúli városokat ez alapján csoportosítani.

IRODALOM

- BECSEI J.** (1984): A közép-békési városok funkcionális-morfológiai elemzésének általánosítható tapasztalatai. *Földrajzi Közlemények* 1984/2. pp. 95-114.
- BECSEI J.** (2007): Átalakuló alföldi városok. Ipszilon Kiadó, Békéscsaba. 176 p.
- BELUSZKY P.** (1999): Magyarország településföldrajza. Általános rész. Dialóg – Campus Kiadó, Budapest-Pécs. 584 p.
- BERÉNYI I.** (2003): A történeti kultúrtáj-kutatás szociálgeográfiai szempontból. In: Frisnyák S. – Tóth J. (szerk.): A Dunántúl és a Kisalföld történeti földrajza. Nyíregyháza-Pécs pp. 87-94.
- BULLA B. – MENDŐL T.** (1999): A Kárpát-medence földrajza. Lucidus Kiadó, Budapest. 420 p.
- CSAPÓ T.** (2005a): A magyar városok településmorfológiája. Savaria University Press, Szombathely 174 p.
- CSAPÓ T.** (2005b): Sopron településmorfológiája. In: Dövényi Z. – Schweitzer F. (szerk.): A földrajz dimenziói – Tiszteletkötet a 65 éves Tóth Józsefnek. MTA FKI, Budapest, pp. 83-113.
- CSAPÓ T. – KOCSIS Zs.** (2006): Szombathely településföldrajza. Savaria University Press, Szombathely. 179 p.
- CSAPÓ T. – LENNER T.** (2012): Veszprém településmorfológiája. *Földrajzi Közlemények*, 136. 2012/4. pp. 439-452.
- DOBÁNY Z.** (2012): Munkaterv a hathetes szakmai gyakorlat történeti földrajzi szegmenséhez. Nyíregyháza, 7 p.
- FÁTAY T.** (2011): Győr – Városépítés és városrendezés 1945 és 1986 között. A Galgóczi Erzsébet Városi Könyvtár kiadványa, Győr. 210 p.
- FEISZT Gy.** (2002): Szombathely a XXI. század közepén. CEBA Kiadó, Budapest. 261 p.
- FRISNYÁK S.** (1990): Magyarország történeti földrajza. Tankönyvkiadó, Budapest. 213 p.
- FRISNYÁK S.** (1996): A Kárpát-medence történeti földrajza. MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete és a Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszéke, Nyíregyháza. Pp.388.
- FRISNYÁK S.** (2002): A történeti földrajz alapjai. In: Tóth J. (szerk.): Általános társadalomföldrajz II. Dialóg – Campus Kiadó, Budapest – Pécs. pp. 9-20.
- GRANASZTÓI Gy.** (1964): Az alaprajzkutatás és feladatai Győr középkori történetével kapcsolatban. *Arrabona – Múzeumi közlemények* 6. pp. 41-49.
- GYENIZSE P.** (2009): Geoinformatikai vizsgálatok Pécsen. Geographia Pannonica Nova 7. PTE TTK Földrajzi Intézet – Publikon Kiadó, Pécs. 110 p.
- GYENIZSE P. – LOVÁSZ Gy. – TÓTH J.** (2011): A magyar településrendszer. Geographia Pannonica Nova 10. PTE TTK Földrajzi Intézet – Publikon Kiadó, Pécs. 192 p.
- GYÓRFFY Gy.** (1987-1998): Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I-IV. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ILYÉS Z.** (2001): Történeti földrajz – tájvédelem – tájtervezés (alkalmazott történeti földrajzi megközelítés). I. Magyar Földrajzi Konferencia CD kötete, Szeged. pp. 1-25.
- JANKÓ F.** (2005) A települések belső szerkezetének vizsgálata a „Mendől-módszertől” a szociálgeográfiáig. *Földrajzi Közlemények* 2005/1-2 pp. 15-30.

- KOCSIS Zs.** (1997): A szuburbanizáció eltérő sajátosságai az Északnyugat-Dunántúl megyeszékhelyein. *Comitatus* 7:(3-4) pp. 55-60.
- KOENIG, J.** (2007): Von der Städteforschung zur Historischen Geographie. Informationen zur Raumentwicklung Heft 10/11. pp. 655-664.
- LENNER T.** (2008): Történeti földrajzi vizsgálatok kislétföldi városokban. Tananyag-tár 4. szám, Sorozatszerkesztő: Tóth J. Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar, Földtudományok Doktori Iskola. Pécs, 82 p.
- LENNER T.** (2011): Zalaegerszeg történeti földrajza. In: Csapó T. – Kocsis Zs. – Puskás J. – Tóth G. – Zentai Z. (szerk.): A Bakonytól Madagaszkárig. Tanulmánykötet a 65 éves Veress Márton tiszteletére. Szombathely, pp. 217-229.
- LENNER T. – CSAPÓ T.** (2012): Kaposvár történeti földrajza. A *NyME Savaria Egyetemi Központ Tudományos Közleményei XIX. Természettudományok* 14. Szombathely, pp. 91-107.
- MENDÖL T.** (1963): Általános településföldrajz. Akadémiai Kiadó, Budapest. 567 p.
- MÉSZÁROS R. ET AL.** (2010): A globális gazdaság földrajzi dimenziói. Akadémiai kiadó, Budapest. 391 p.
- NÉMETH S.** (2002): Kőszeg történeti földrajza és településmorfológiája. Oskar Kiadó, Szombathely. 119 p.
- POUNDS, N.J.G.** (2003): Európa történeti földrajza. Osiris Kiadó, Budapest. 532 p.
- RÉTVÁRI L.** (2011): Európa történeti földrajza és gazdaságtörténete. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 231 p.
- SCHWARZ, G.** (1966): Allgemeine Siedlungsgeographie. Lehrbuch der allgemeinen Geographie, Band VI. – Walter De Gruyter & Co. Berlin. 751 p.
- SOMFAI A.** (2001): A domborzat és a folyómeder-vándorlás szerepe Győr római kori és középkori településszerkezetének alakulásában. *Falu Város Régítő* 1. pp. 22-28.
- TÓTH J.** (1988): Urbanizáció az Alföldön. Területi és települési kutatások 3. Akadémiai Kiadó, Budapest. 174 p.
- TÓTH J.** (2012): Aggódo sorok a magyar geográfiáról. *Településföldrajzi Tanulmányok* 2012/1 pp. 3-14.
- WALLNER E.** (1958): Paks településképe. *Földrajzi Közlemények* 1958/1 pp. 1- 25.
- WALLNER E.** (1961): Dunaföldvár településképe. *Földrajzi Értesítő* 1961/1 pp. 67-97.
- WALLNER E.** (1970): Alsóórs településföldrajzi képe. Veszprém megyei Múzeumok Évkönyve.